

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У КОНТЕКСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається взаємозв'язок та взаємозалежність понять «інтелектуальна культура», «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал». Визначено, що рівень інтелектуальної культури обумовлює рівень інтелектуального потенціалу. Інтелектуальний потенціал є основою для формування інтелектуального капіталу. Пропонується розглядати інтелектуальний потенціал, інтелектуальну культуру та інтелектуальний капітал за трьома рівнями – мікро-, мезо-, макро-. Розглядаються життєві цикли зазначених ключових категорій та їх детермінанти розвитку.

Ключові поняття: інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна культура, інтелектуальні ресурси, рівень інтелектуального потенціалу, рівень інтелектуальної культури, рівень інтелектуального капіталу, фактори формування інтелектуального капіталу, фактори розвитку інтелектуального потенціалу, компоненти та детермінанти розвитку інтелектуальної культури.

Постановка проблеми. Завдяки науково-технічному прогресу, потужному розвитку інформаційних технологій, становленню постіндустріального суспільства актуалізується питання можливості та здатності впоратися з тими загрозами та викликами, що несуть в собі глобалізаційні процеси, вплив мережевих технологій, динамізм, складність і зростаюча взаємозалежність усіх трансформаційних процесів, що відбуваються у суспільстві. Безліч проблем міжнародної економічної, соціальної, політичної та культурної інтеграції, що нарастають в умовах глобалізації, потребують потужного засобу розуміння цих проблем, їх осмислення та знаходження правильного вектору руху у конкретній діяльності. Для того, щоб відповідати цим запитам, необхідно робити акцент на потужному інтелектуальному потенціалі. Аналізуючи різні джерела [15], розглядаємо інтелектуальний потенціал як систему, що включає знання, уміння, навички, компетенції та інтелектуальні ресурси, які є джерелами можливостей і можуть бути застосовані при прийнятті рішення з метою досягнення високих кінцевих результатів діяльності.

Високий інтелектуальний потенціал можливо сформувати завдяки інтелектуальній культурі. Увага до інтелектуальної культури з'являється у той час, коли існує потреба у інтелектуально-компетентних працівниках у виробництва та інших сфер життєдіяльності соціуму. Абсолютно об'єктивним є теза

Д. Митрофанова [12], що сучасне суспільство потребує освічених людей з високим інтелектуально-творчим потенціалом, що здатні самостійно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, прагнуть до постійного підвищення своєї кваліфікації чи то до саморозвитку. Це потребує цілеспрямованої роботи з якісного розвитку інтелекту, що виявляється у феномені інтелектуальної культури. Таким чином, частка інтелектуальної діяльності та інтелектуальної культури у суспільстві набуває більш вираженого вигляду і відіграє значну роль у діяльності окремої людини, групи людей, певного колективу чи-то суспільства в цілому.

Мета статті – обґрунтувати взаємозв'язок інтелектуального капіталу та інтелектуальної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість досліджень контекстуального поля предмету дослідження складають роботи щодо вивчення інтелекту. Серед дослідників можна назвати таких: Х. Айзенк, Б. Ананьєв, А. Біне, А. Брушлинський, Д. Векслер, М. Вертгеймер, П. Гальперін, Р. Гарднер, Дж. Гілфорд, В. Давыдов, К. Дункер, О. Зельц, В. Келер, К. Коффка, Т. Кудрявцев, О. Кюльпе, А. Матюшкін, К. Марбе, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Л. Термен, Л. Терстоун, Ж. Піаже та інші.

Серед вчених, які проявляють активний інтерес до дослідження сутності, змісту, формування та зміцнення інтелектуального потенціалу, можна назвати таких вітчизняних вчених, як С. Вовканич, Л. Діба, В. Касаткіна, Ю. Канигін, К. Ковтуненко, І. Максименко, К. Мамонов, О. Моліна, В. Петренко, С. Філіппова; серед зарубіжних науковців: Р. Лукас, П. Ромер, І. Шумпетер, А. Томпсон та Дж. Стрікленд та багатьох інших.

Дослідженням інтелектуальної культури, у першу чергу особистості, займалися В. Ільченко, Г. Єгорова, В. Казарцева, Т. Кудрявцев, Н. Кузьміна, І. Лернер, Н. Лошкарьова, Н. Наливайко, В. Черволенко, А. Шендрік, К. Шуртаков, Г. Щедровицький та ін.

Важливими є для нас роботи тих дослідників, що сутнісно наближують розуміння інтелектуальної культури особистості не лише до освіти (як наприклад, В. Лях, Д. Митрофанов, Ю. Пушкарьов, О. Пушкарьова, Е. Чурилова, О. Феськова), сукупності відповідних знань, але й на реалізацію можливостей і сутнісних сил людини, а це вже є свідчить про безпосередній зв'язок з інтелектуальним капіталом особистості (роботи А. Асмолова, Ю. Бабанського, А. Брудного, П. Гальперіна, Л. Мітіна, Є. Ісаєва, Т. Кудрявцева, В. Слободчікова, М. Мамардашвілі, Л. Перлза, Е. Шострома, І. Якіманської).

Що ж до дослідження інтелектуального капіталу, то це вже достатньо популярна в наукових колах категорія, яка привертає увагу як вітчизняних науковців (Л. Абалкін, О. Бутнік-Сіверський, В. Врублевський, Н. Гавкалова, Л. Діба, В. Геєць, О. Кендюхов, А. Козирев, Л. Левченко, А. Чухно), так і закордонних (К. Свейбі, Е. Брукінг, Л. Едвінссон, Й. Руус).

Виклад основного матеріалу. Згідно з Д. Мітрофановим [11], вимоги до сучасного працівника, особистості чи громадянина високі у сенсі його інтелектуального рівня, оскільки темп життя та праці задаються об'єктивними умовами та тенденціями функціонування суспільства та підприємств. Аби фахівець відповідав цим запитам, необхідно щоб його підготовка забезпечувала якісний розвиток інтелекту. Тобто здійснювалась цілеспрямована робота з цього напрямку, і це спостерігається у феномені інтелектуальної культури. Остання розглядається як частина духовної культури, що виявляється як визначена для певного часу культура в мистецтві, науці, літературі, виробничій сфері.

Відповідно до словника, інтелектуальна культура – це «рівень розвитку особистості, що характеризується мірою освоєння духовного багатства і представляє собою сукупність освіченості, самостійності мислення, розуміння пріоритету загальнолюдських цінностей, бачення явищ в протиріччях і вміння оцінювати їх, активного прагнення і вміння вчитися і поповнювати знання, творчого підходу до будь-якої справи» [10].

Інструментом розвитку та підтримки інтелектуальної культури є освіта, яка є тим соціальним механізмом, що формує інтелектуальний потенціал суспільства чи особистості (або ж окремого трудового колективу) та забезпечує розвиток науки, техніки і технологій. Завдяки освіті відбувається розвиток, збереження, наслідування, розповсюдження та залучення до культурних цінностей, формування людини як суб'єкта культури, а прояв та вдосконалення інтелектуальних здібностей забезпечує можливість оволодіння цінностями культури. Завдяки культурі відбувається долучення особистості (колективу/суспільства) в суспільство (колектив вищого порядку/на найвищому рівні до наддержавних глобальних утворень). У тому числі, як відомо, завдяки культурі особистість (колектив/суспільство) може проявити свою індивідуальність та збагатити суспільний культурний досвід.

Як і у випадку з більшістю категоріального апарату сучасної науки, єдино прийнятого визначення поняття «інтелектуальна культура» немає. У своєму дослідженні В. Іванова розглядає генезис

інтелектуальної культури, де визначає, що поняття з'являється вперше у психології і пов'язується з проявом індивідуальності, інтелектуальною діяльністю, досвідом, особливостями мислення, розумовим (у тому числі інтелектуальним) розвитком особистості, інтелектуальним вихованням тощо [9]. Завдячуючи педагогіці, залучаються знання та вміння в галузі розумової праці. Ми ж більше підтримуємо точку зору Д. Мітрофанова, який зазначає, що «сміслові навантаження передбачає такий рівень розвитку інтелекту, при якому високо розвинуті методологічна, інтелектуальна, навчальна, професійна, та рефлексивна види діяльності... Цей вид культури відображає змістовні аспекти роботи інтелекту, результат яких має якісне вираження в особливостях особистості, що пов'язані з пізнавальною активністю та направленістю людини» [12].

Відповідно до дослідження В. Іванової, «інтелектуальна культура володіє численними функціями, серед яких виділяються когнітивна, регуляторна, і комунікативна, але основний її функцією є конституювання і передача розуміння, а також зміна його параметрів: поглиблення, розширення, співвіднесення з особистісними смислами. На рівні суспільства інтелектуальна культура виконує гуманістичну функцію та функцію самореалізації сутнісних сил людини» [8]. Там же знаходимо, що «інтелектуальна культура індивіда виступає у вигляді трикомпонентної моделі, що включає змістовний (методологічне та предметне знання), операційний (стратегії розуміння і рефлексія) і особистісний (виявлення значення і особистісного сенсу одержуваної інформації) компоненти» [8].

У свою чергу, Д. Мітрофанов виділяє чотири компоненти, від якості розвитку яких залежить результативність навчання та підготовка фахівця [12]. Схожі ідеї знаходимо й у К. Шуртакова [25]. Спробуємо узагальнити ці компоненти та за аналогією накласти їх на різні рівні інтелектуальної культури – мікро-, мезо-, макрорівень. Уточнимо, що під мікрорівнем будемо розуміти інтелектуальну культуру особистості, під мезорівнем – інтелектуальну культуру колективу/організації, макрорівнем – інтелектуальну культуру суспільства [12]:

1) потребо-мотиваційний компонент, який передбачає направленість суб'єкта інтелектуальної культури, сферу його інтересів та пізнавальних домінант (інтересів, потреби і умінь самоосвіти), систему цінностей. Так, наприклад, для мезорівня важливою буде сфера інтересів окремого колективу, його система цінностей, інтереси, що культивуються та заохочують до дослідження учасників колективу. Залежно від того, якого роду ці інтереси (для робочого колективу

важливими є аспекти професійного зростання, володіння навичками технічної грамотності, розбиратися та слідувати за сучасними тенденціями у профільній галузі) це може стати конкурентною перевагою на ринку. Для макрорівня це теж є актуальним, оскільки рівень потреб членів суспільства свідчить про його рівень інтелектуальної культури та дає можливість рухатись від так званої «країни третього світу» до рівня «золотого мільярду», при ефективному використанні інтелектуального потенціалу своєї країни, відповідно.

2) когнітивний компонент визначає розвиток усіх видів мислення, якість інтелектуальних здібностей суб'єкта інтелектуальної культури та сформованість окремих сторін культури мислення, тобто здатність орієнтуватись у потоці інформації та індивідуальних особливостях її переробки. На наш погляд, інтелектуальна культура мезорівня характеризує наявність у організації відповідних технічних інструментів, що здатні пропускати потужний потік інформації; здатність членів організації орієнтуватись у цьому потоці, фахових аналітиків обробляти його, керівників приймати ефективні рішення на основі аналізу цих даних. Щодо макрорівня, то ця компонента визначає можливість працювати з так званими «великими даними» (Big data), тобто структурованими і неструктурованими даними величезних обсягів і значного різноманіття, що обробляються відповідними програмними інструментами [3]. Іншими словами, підприємство або держава повинні мати методи, технічні та технологічні можливості аналізувати величезні масиви даних і розуміти наслідки, які призведуть до трансформації суб'єкта – підприємства чи країни.

3) організаційно-діяльнісний компонент визначає володіння засобами організації дослідницької та творчої діяльності, розширення досвіду пізнавальної діяльності, здатність до саморозвитку, розвиток розумових, творчих здібностей. Тут йде мова про здатність до самоорганізації та саморегуляції, у тому числі вміння організувати дослідницьку діяльність на підприємстві (для мезорівня) чи функціональний соціальний інститут у вигляді дослідницьких інститутів, на кшталт Національної академії наук або здійснення досліджень в освітніх закладах (для макрорівня). Це й вміння визначити пріоритетні напрямки дослідження, це й забезпечити систематичне фінансування дослідницької та творчої діяльності. Оскільки все це забезпечить підвищення рівня інтелектуальної культури, у тому числі загальної національної культури.

4) ергономічний компонент визначає наявність у суб'єкта знань та вмінь раціональної організації інтелектуальної діяльності, отримання максимальних результатів при мінімальних витратах. Цей компонент, на наш погляд, окремого трактування не потребує, навіть по рівнях. Утім додамо, що це вміння розумно витратити свої ресурси; визначити і розподіляти навантаження між учасниками інтелектуальної діяльності; знайти практичне втілення отриманим результатам досліджень у відповідних галузях з максимальним ефектом.

В. Іванова зазначає, що інтелектуальна культура має здатність до розвитку, що включає етапи становлення, формування, перетворення [9]: 1) становлення – виникнення інтелектуальної культури (єдність вже здійсненого і потенційно можливого); 2) формування – оформлення, вдосконалення інтелектуальної культури (процес зміни її під час навчально-професійної діяльності, в ході взаємодії з реальною дійсністю, поява новоутворень в структурі інтелектуальної культури); 3) перетворення – саморозвиток інтелектуальної культури (кардинальне подолання сформованого стереотипу відповідно до ієрархії цінностей і особистісного сенсу) в акт імпровізації, вихід за рамки ментального досвіду.

Відповідно до тез цієї ж дослідниці, можливе виокремлення природних, соціальних і психічних детермінант розвитку інтелектуальної культури. В. Іванова до природних детермінант розвитку відносить задатки, вроджені особливості темпераменту (включаючи властивості нервової системи) як характеристики інструментальної сфери індивідуальності з боку активності, енергії. Ця характерно як для мікрорівня – особистісного, так й для мезорівня та макрорівня, то це означає, що є певні особливості в яких відбулося поява та формування трудового (чи громадського) колективу чи країни (тут і етноси, і народності, і нації) – генетичні особливості нації (дослідженнями генетичних особливостей займається наука євгеніка), особливості географічного розташування, тип історичні епохи, менталітет, архетипи.

Соціальні детермінанти розвитку інтелектуальної культури, яка є результатом тривалого історичного розвитку, В. Іванова зараховує соціокультурний розвиток суспільства, соціальний і життєвий простір суб'єкту культури (особистості, колективу, нації), ментальний досвід, набутий суб'єктом в процесі взаємодії з найближчим оточенням, освітнім простором [9]. «Поняття «інтелектуальна культура» еволюціонує, наповнюючись в кожний історичний період в різних суспільствах і культурах якісно різним вмістом. Кожна культура породжує певну модель інтелектуальної культури, яка включає певні

складові елементи і відповідні способи реалізації, які є соціально прийнятними і схвалюються. Ці особливості обумовлюють потреби соціуму, які втілюються в мотивах індивідуальної поведінки конкретної людини. Можна сказати, що стан суспільства генерує інтелектуальний простір, а також стан і рівень інтелектуальної культури» [9].

За В. Івановою [9], до психологічних детермінант розвитку інтелектуальної культури належать особистісні особливості суб'єкта культури (людини, колективу, нації), особливості національного характеру, що сприяють виникненню і прояву інтелектуальної культури: позитивне ставлення до себе: самооцінка, самосприйняття; ставлення до світу (інших); прийняття себе, інших, світ такими, якими вони є; багатство і різноманітність афектів і настроїв; особистісні смисли і цінності; плідність суб'єкта (особистості, колективу, нації) у багатьох життєвих сферах; такі особистісні якості, як компетентність в якійсь галузі, ініціативність, творчість, здатність саморегуляції, унікальний розум, здатність до трансценденції.

Як слушно визначає дослідниця, інтелектуальна культура виконує певні функції: когнітивну функцію (організація знання, його накопичення, зберігання та застосування); регулятивну (адекватна оцінка організації розумового процесу – особистісного та мислення інших людей (колективу) – і цілеспрямоване його регулювання завдяки спілкуванню як основній умові соціальної регуляції); комунікативну (виховання комунікативних умінь); функція формування творчо мислячої особистості; гуманістична функція та самореалізації сутнісних сил людини (через творчість). У кінцевому підсумку, обидві ці функції повинні злитися в одну, бо завдання інтелектуальної культури – розвиток творчо мислячої особистості, інтереси якої спрямовані на гуманістичні цілі.

На думку В. Іванової, є дві форми інтелектуальної культури – індивідуальна та суспільна [9]. За нашою ж гіпотезою суспільна культура має два рівні – колективну/групову та загально суспільну (приналежність до конкретної нації чи суспільства). Кожне суспільство має свої індивідуальні способи мислення, способи засвоєння знань, і засоби їх передачі. «Зразки інтелектуальної культури зафіксовані головним чином в теоретичних формах суспільної свідомості, в науці, однак для індивіда вони так чи інакше персоніфіковані і існують через діяльність окремих людей, своєрідних трансляторів соціального досвіду. Інтелектуальна культура суспільства завжди виступає для окремого його представника в персоніфікованій формі. Індивід не тільки привласнює частину цього досвіду, але і по можливості

збагачує його, і чим ширше і глибше цей процес, тим вище рівень інтелектуальної культури людини. Треба визнати, що процес формування інтелектуальної культури на всіх вікових етапах відбувається часто стихійно, завдаючи шкоди як особистості, так і суспільству. На думку А. Назаретяна (1991), розвиток суспільства і подолання сучасних криз можливо перш за все через якісне збагачення сукупного інтелекту [9].

Оскільки інтелект можливо відтворити тільки при високому рівні освіти, то підвищення рівня інтелектуальної культури є вкрай важливим питанням. У першу чергу, починати необхідно з формування особистості, що відбувається в сім'ї та у відповідних навчальних закладах. Це вже закладає певний рівень інтелектуальної культури, підвищити який можливо завдячуючи увазі керівництва підприємств в яких працюють громадяни тієї чи іншої країни до питання освіти, інтелектуального та професійного рівня працівників, в цілому до питання культури. У свою чергу, керівництво країни створює можливості для постійного саморозвитку і самовдосконалення особистості, створює економічні, екологічні, технологічні, політичні, правові, ринкові умови розвитку підприємств. Системність поглядів на освіту, смисли та пріоритети освітньої політики, стратегічний план розвитку держави, відчуття нового та рух у відповідність до сучасних світових тенденцій це, у тому числі, закладає основи інтелектуальної культури.

Таким чином, підтвердження нашої думки щодо рівнів інтелектуальної культури ми знаходимо й у інших дослідженнях, де зазначено, що «досягнуте в інтелектуальній культурі більш широкої спільності, до якої належить особа, – це її потенціал; він являє собою можливості, які мав суб'єкт інтелектуальної культури» [9]. Отже, в якості одного з важливіших ресурсів для подолання відставання в розвитку суспільства необхідно використовувати інтелектуальний потенціал, що реалізується в науці та освіті. Тож вважаємо, що інтелектуальна культура, у першу чергу, спрямована на виявлення інтелектуального потенціалу – тих не розкритих, формально не зафіксованих інтелектуальних ресурсів, що базуються на знаннях, уміннях, навичках, компетенціях для виконання дій по досягненню високих кінцевих результатів діяльності і задоволення потреб суб'єкта (власника потенціалу).

Як зазначає Т. Носова, термін «інтелектуальний потенціал» розглядають на мікро-, мезо- та макрорівні [15]. Однак у супереч дослідниці зазначаємо, що за нашою гіпотезою, локальність інтелектуального потенціалу дещо інша. А саме така: на мікрорівні

інтелектуальний потенціал треба розглядати починаючи з особистості. Ускладнюючись переходимо до іншого рівня, а саме мезорівня, на якому відбувається взаємодія сукупності індивідуумів, тобто групи. І тут, на мезорівні, вже формується інтелектуальний потенціал підприємства та/або регіону/галузі. Піднімаючись на рівень вище до макрорівня, визначаємо інтелектуальний потенціал держави/нації/суспільства. До речі схожу думку знаходимо в статті дослідників А. Нестерова та Т. Третьякової: «Якщо ми говоримо про інтелектуальний потенціал суспільства, фірми, підприємства, освіченої людини, то тоді можна розглядати його як наявний у суспільства, підприємства, організації запас знань і інформації та його реалізацію через всі складові «самозростання вартості» і отримання всіляких доходів власниками знань та інформації» [14].

Інтелектуальний потенціал як категорію досліджують як у вузькому, так і в широкому розумінні. У широкому розумінні інтелектуальний потенціал (людини, суспільства) – це сукупність інтелектуальних якостей (інтелектуальних ресурсів), яка може бути використана системою для вирішення завдань із самозбереження та розвитку. У вузькому розумінні інтелектуальний потенціал ототожнюють або з інтелектуальним потенціалом людини та умовами її відтворення, або з інтелектуальним капіталом, зокрема з його структурною (організаційною) складовою, до якої входять організаційний та управлінський досвід, знання, кваліфікація, інтелектуальний капітал, корпоративна культура та ін. І тут вже з'являється згадування про інтелектуальний капітал.

Якщо проаналізувати матеріали щодо визначення поняття «інтелектуальний потенціал» (наприклад дослідження Т. Носової) та викласти лише квінтесенцію, то отримаємо наступну характеристику – інтелектуальний потенціал містить у собі як вже накопичений інтелектуальний ресурс, обумовлює здатність до функціонування та розвитку; поточні нереалізовані інтелектуальні можливості, у тому числі практичне застосування та використання наявних інтелектуальних ресурсів; так й максимально допустимий стратегічний рівень розвитку інтелектуальних ресурсів, здатність створювати нові знання. І це може стосуватися усіх рівнів (або суб'єктів) – особистості, підприємства/регіону, держави/суспільства.

Як і будь-який організаційний феномен, інтелектуальний потенціал має свій життєвий цикл. Наше бачення його наступне: зародження (поява первинних елементів інтелектуальних ресурсів – знань, умінь, навичок, освітньо-кваліфікаційний рівень, інших ресурсів), становлення (свідоме оформлення інтелектуальних ресурсів,

їх сукупність, певна структура, наповненість, з'являється досвід), розвиток (накопичення інтелектуальних ресурсів), зрілість (використання інтелектуальних ресурсів), спад (відсутність можливості застосування наявних інтелектуальних ресурсів, їх недоцільність, «старість»), далі може відбуватися знову етап зростання/розвитку (формування нових ресурсів, так званий «оновлений потенціал» або, завдячуючи новій ситуації, є можливість по-новому застосувати наявні ресурси) і т.д. Тобто генезис інтелектуального потенціалу може бути представлений не у вигляді кривій у просторі та часі, а як коло (тобто замкнений цикл) або спіраль. Схожу думку щодо стадій життєвого циклу інтелектуального потенціалу зходимо у статті А. Золотарьової [6].

Інтелектуальний потенціал формується завдяки внутрішнім та зовнішнім факторам. Так аналізуючи різні джерела, пропонуємо такий перелік внутрішніх чинників: наявність та ефективне використання інтелектуальних ресурсів (за С. Філіпповим та К. Ковтуненко); стратегія суб'єкта інтелектуального потенціалу; інтелектуальна культура; ступінь задоволеності якістю життя (функціонування) та потреб; мотивація до реалізації потенціалу [22].

Що ж до зовнішніх, то це постачальники, конкуренти, споживачі, інші контрагенти; законодавча база стосовно прав інтелектуальної власності. Втім, це стосується лише інтелектуального потенціалу мезорівня (тобто підприємства). Якщо ж охоплювати та узагальнювати усі рівні то, на нашу думку, до зовнішніх чинників треба віднести: економічні, політичні, екологічні, соціальні умови в яких перебуває суб'єкт інтелектуального потенціалу; ступінь науково-технічного прогресу; стан навколишнього оточення (колективу або організаційний клімат) / стан відносин в оточенні; стан та складність конкурентних умов; якість інформації та комунікаційних мереж; етичні, суспільні, законодавчі норми. Підтримаємо думку російської дослідниці Р. Єжової, що важливе значення мають: співвідношення між явними та неявними знаннями, умови для ефективної взаємодії усіх ресурсів; стан та спосіб обміну знаннями, їх можливе спільне використання різними суб'єктами; концентрація інтелектуальних ресурсів [4].

Т. Бойко пропонує авторський алгоритм процесу формування та реалізації інтелектуального потенціалу у вигляді схеми [2]:

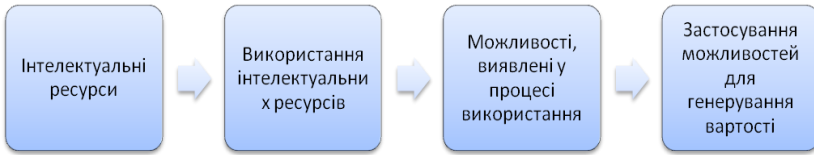

Рис 1. Алгоритм процесу формування та реалізації інтелектуального потенціалу

Як відзначає авторка, такий алгоритм може забезпечуватись різними процесами генерування вартості інтелектуальних ресурсів: а) пряме створення вартості (коли інтелектуальні ресурси приносять прибуток, як патент чи програмне забезпечення); б) непряме (опосередковане) створення – культура підприємства; в) збереження вартості завдяки стандартним рутинним процедурам оптимізації діяльності; г) синергійна вартість – поліваріантність можливостей інтелектуального ресурсу [2].

Вважаємо важливим проявом інтелектуального потенціалу є науковий потенціал. «Науковий потенціал – це сукупна можливість національної економічної системи генерувати необхідні знання, що втілюється в кількісних і якісних характеристиках винаходів та нововведень і визначається чисельністю та професійністю вчених, зайнятих у різних сферах науки. У політекономічному аспекті науковий потенціал – це відносини економічної власності між різними суб'єктами господарювання з приводу отримання, використання та привласнення наявних результатів наукових досліджень (та тих, що можуть бути мобілізовані) для реалізації основних цілей держави у сфері науки. Результатом наукової діяльності виступають нові знання (винаходи) та удосконалені методи використання вже існуючих знань (нововведення)» [5].

«Абстрактний і нематеріальний характер прихованого знання робить його зберігання та передачу набагато більш складною справою, але саме цей вид знання лягає в основу інтелектуального потенціалу всієї організації. У свою чергу, інтелектуальний потенціал необхідний для освоєння нових знань, умінь, навичок і виробництва нових інтелектуальних продуктів, а також для досягнення результатів в процесі реалізації поставлених стратегічних цілей. Інтелектуальний потенціал організації можна розглядати як її готовність до генерування і освоєння інновацій. Він складається з накопиченого обсягу знань,

інтелектуального рівня співробітників, досвіду інноваційної діяльності» [4].

Інноваційний потенціал «визначає міру готовності виконувати завдання, які забезпечують досягнення поставленої інноваційної цілі. Інноваційний потенціал ... визначає можливості й глибину інноваційних перетворень, залежно від його величини і якісного стану визначається охоплення певних стадій інноваційного циклу» [1]. Як зазначають дослідники, не варто ототожнювати креативний потенціал, який потрібен для продукування ідей та проектів, та інноваційний потенціал [20]. Останній полягає в тому, щоб не гальмувати інновації, не перешкоджати їхньому впровадженню. Ці ж дослідники те ж виділяють рівні інноваційного потенціалу. Згідно з таким підходом на особистісному рівні інноваційний потенціал підприємства пропонують інтерпретувати як відкритість до перебудови, готовність до нового, а на організаційному рівні – як лояльність менеджменту або персоналу до впровадження інновацій різного типу, що забезпечує організації можливість швидко розвиватися та перебудуватися [20].

Запропонуємо ще кількісні та якісні фактори інтелектуального потенціалу. Так, до кількісних факторів віднесемо: кількість інтелектуального населення, тобто тих, хто займається інтелектуальною працею (може не належати до мікро/особистісного рівня); кількість часу, відпрацьованого інтелектуальним шляхом; статево-віковий рівень осіб, що задіяні у інтелектуальній праці. Що ж стосується якісних факторів, то вважатимемо такими наступні: загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень; рівень інтелектуальної культури; ступінь інтелектуальної зрілості чи то інтелектуальної сформованості; схильність інтелектуально-працевдатних осіб до саморозвитку та навчання; трудова мобільність; інтелектуальна активність.

Можливо, це не повний спектр включених чинників, що формують інтелектуальний потенціал, тим більше за рівнями, однак у подальших дослідженнях є сенс звернутись до цього питання окремо.

Якщо ми звернемося до мезорівня як дослідження інтелектуального потенціалу, то виявиться, що концепція управління інтелектуальним потенціалом в організації безпосередньо пов'язана з теоретичними розробками інтелектуального капіталу, оскільки керуючи інтелектуальним потенціалом, менеджери, по суті, мають справу з його вартістю і прибутковістю. Тож розкриємо це поняття та його зв'язок з іншими.

Як відзначають більшість дослідників, наприклад А. Нестеров, Т. Третьякова, не залежно від того, що поняття інтелектуального

капіталу широко вживане у різних науках (економіки, соціології, психології, філософії), все ще недостатньо чітко окреслено його зміст та структуру, воно вважається чи не синонімом поняття «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальні ресурси», «людський капітал» та інші [14].

У вузькому значенні інтелектуальний капітал складається зі створення, руху і запасу, корисних для суб'єкта управління (наприклад, організації чи держави) знань. Втім, ці знання, у першу чергу, локалізовані у людському капіталі – тобто безпосередньо в носіях – людях, їх інтелекті та інтелектуальному потенціалі. Суб'єкт управління (організація чи держава) має лише часткові права власності на інтелектуальний потенціал, тому що власниками останнього є самі працівники інтелектуального праці організації чи соціального інституту. Тому коли висококваліфікований працівник звільняється з місця роботи (або інтелектуально розвинений громадянин емігрує до іншої країни), то організація (певна держава) втрачає певний рівень інтелектуального капіталу до тих пір, поки це не вирівняється за рахунок або іншого працівника (громадянина), що інтелектуально зріс у середині організації (країни), або за рахунок залучення іншого висококваліфікованого спеціаліста (громадянина іншої країни).

Призначення інтелектуального капіталу – задавати темп і характер поновлення технології виробництва і його продукції, які потім стають головною капітальною системою стійкої конкурентної переваги суб'єкта (особистості, фірми, країни) на ринку.

Що ж до більш розгорнутого визначення, то «під інтелектуальним капіталом того чи іншого суб'єкта Б. Леонт'єв розуміє вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, а також накопичені їм бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами» [17].

Інтелектуальний капітал для колективу чи суспільства є чимось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання учасників групи (чи громадян країни), інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж суб'єкта управління (організації чи держави).

Складові частини інтелектуального капіталу, відповідно до точки зору В. Іноземцева: «перше – людський капітал, втілений у працівниках компанії у вигляді їхнього досвіду, знань, навичок, здібностей до нововведень, а також до загальної культури, філософії фірми, її внутрішнім цінностям; друге – структурний капітал, що

включає патенти, ліцензії, торгові марки, організаційну структуру, бази даних, електронні мережі» [17].

Тісно переплітаються ключові поняття, що складають предметне поле дослідження інтелектуального капіталу. Так, інтелектуальний капітал є наслідком реалізації інтелектуального потенціалу завдяки перетворенням інтелектуальних ресурсів (нематеріальні, ринкові активи, здібності й навички працівників, інтелектуальна власність). С. Філіппова, К. Ковтуненко зробили висновок, що тільки під час реалізації інтелектуального потенціалу інтелектуальні ресурси перетворюються у капітал [22]. Саме вдало реалізований в інтелектуальний капітал інтелектуальний потенціал забезпечує ефект від наявності у суб'єкта управління інтелектуальних ресурсів, який полягає у підвищенні рівня конкурентоспроможності, підвищенні продуктивності праці, отриманні додаткових прибутків, відкриваються нові можливості з вироблення й продажу інновацій. Отже, згідно з українськими дослідниками, «інтелектуальний потенціал є головним чинником формування інтелектуального капіталу на конкретний момент часу, а саме завдяки йому інтелектуальні ресурси перетворюються в інтелектуальний капітал» [22]. Як ми визначали вище, інтелектуальний потенціал формується і залежить від інтелектуальної культури. Тому вважаємо, що інтелектуальний капітал напряму залежить від неї, оскільки рівень інтелектуальної культури визначає рівень інтелектуального потенціалу.

Серед факторів, що впливають на формування інтелектуального капіталу суб'єкта управління, деякі дослідники виокремлюють чинники внутрішнього середовища (мікрофактори), чинники зовнішнього середовища (макрофактори) та егофактори [13]. Основними внутрішніми факторами є такі: економічний та технічний рівні виробництва, ступінь задоволеності працею, стосунки в середині колективу, ефективність використання фінансових та інтелектуальних ресурсів, а також рівень розвитку інтелектуального середовища (підприємства чи держави). Серед макрофакторів виділяються становище суб'єкта управління (підприємства чи країни) на ринку (на міжнародній арені), стосунки з контрагентами, законодавча база стосовно прав інтелектуальної власності, соціальне становище громадян у країні та стан громадської думки щодо діяльності колективу. Егофактори формуються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, та є емоційно-психологічним станом особистості, тобто тим середовищем, у якому реалізуються креативні здібності [6].

Оскільки велику роль в інтелектуалізації суспільства у всьому світі сьогодні відіграють нові інформаційні технології, безперечно,

розширюють пізнавальні можливості людини, то нове інформаційне комунікативне середовище, що формується відкриває різноманітні можливості для збільшення інтелектуального капіталу в соціальному просторі. Характерною рисою інтерактивного інформаційного простору та інтелектуальної культури інформаційного суспільства є стрімке зростання книг, газет і журналів, конференцій, баз і банків даних, представлених на електронних носіях, електронні та звичайні бібліотеки, архіви, музеї, оскільки створюються принципово інші, відмінні від звичних раніше, умови виробництва, поширення, сприйняття і зберігання інформаційних та інтелектуальних ресурсів [23].

Тільки через інтелектуальний капітал (наприклад, для макrorівня це розвиток наукових шкіл, науки, освіти) можливо досягти ефективної інтелектуалізації соціуму. Таким чином, інтелектуальна культура суспільства є соціальним явищем, якому притаманні такі властивості: існування системи світогляду та ідеологічних принципів; наявність засобів пошуку, розповсюдження, фіксації нової інформації і знань; володіння відомими людської цивілізації способами комунікативного обміну інформацією та інтелектуальними ресурсами. Інтелектуальна культура залежить від відповідного розвитку інтелектуальної сфери суспільства, а також від розумових і аналітичних здібностей кожної конкретної особистості [23].

Висновки. Як бачимо, існує чіткий зв'язок між інтелектуальним капіталом мікрорівня (особистісного) та макrorівня (країни). Отже, вищенаведене вказує на те, що стан середовища, його особливості та рівень розвитку (у тому числі індивідуального) свідчить про пряму та зворотну залежність інтелектуально капіталу та інтелектуальної культури через інтелектуальний потенціал, який є посередником для формування й розвитку кожного з предметів дослідження, розглянутого у статті.

Перспективами подальших досліджень вважаємо детальний аналіз та обґрунтування рівнів інтелектуального потенціалу та факторів, що впливають на кожен конкретний рівень; структури кожного з рівнів інтелектуального капіталу, їх взаємозв'язок; рівнів інтелектуальної культури та механізм її функціонування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богма О. С.* Сутність інноваційного потенціалу підприємства [Електронний ресурс]. // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – №1 (9). – С. 12-15. – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/eco_2011_1/2011_1/012-15.pdf.

2. *Бойко Т. Л.* Процес формування та реалізації інтелектуального потенціалу [Електронний ресурс] // Економіка підприємства: теорія та практика : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 12 жовт. 2012 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ : КНЕУ, 2012. – С. 94–96. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/8949>.
3. Большие данные [Електронний ресурс] // Википедия — свободная энциклопедия. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B8%D0%B5_%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5
4. *Ежова Р. А.* Управление интеллектуальным потенциалом как новая парадигма устойчивого развития современной организации [Електронний ресурс]: автореферат дис. ... кандидата социологических наук : 22.00.08 / [Место защиты: Пятигор. гос. технол. ун-т]. – Пятигорск, 2010. – 25 с. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/upravlenie-intellektualnym-potentsialom-kak-novaya-paradigma-ustoichivogo-razvitiya-sovremen#ixzz55KfO3Cto>
5. Економічний потенціал [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB
6. *Золотарьова А. М.* Фактори формування інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] // Управління розвитком. – 2013. – № 20. – С. 3-5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_20_3
7. *Иванова В. П.* Развитие интеллекта как основание личностно-профессионального становления студентов [Електронний ресурс] // Научная библиотека диссертаций и авторефератов dissercat. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/razvitie-intellekta-kak-osnovanie-lichnostno-professionalnogo-stanovleniya-studentov#ixzz4smpbqdu>.
8. *Иванова В. П.* Понимание научного текста как фактор формирования интеллектуальной культуры студентов [Електронний ресурс] // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/ponimanie-nauchnogo-teksta-kak-faktor-formirovaniya-intellektualnoi-kultury-studentov#ixzz55cRGOAua>.
9. *Иванова В. П.* Феноменология интеллектуальной культуры: общие характеристики [Електронний ресурс] // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – Май. – № 334. – С. 132-137. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomenologiya-intellektualnoy-kultury-obshchie-harakteristiki>.

10. Интеллектуальная культура [Электронный ресурс] // Профессиональное Образование. Словарь. – Режим доступа: https://professional_education.academic.ru/1180/%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%90%D0%AF_%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90.
11. Митрофанов Д.В. Интеллектуальная культура в системе общей культуры будущего специалиста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tsutmb.ru/nayk/int_konf/forum/vserossijskogo-studencheskogo-soyuza_v_tambove/lichnostnoe_i_professionalnoe_razvitiie_budushhego_speczialista/filosofskie_i_pedagogicheskie_osnovaniya_lichnostnogo_razvitiya_budushhego_spe_czialista/intellektualnaya_kultura_v_sisteme_obshhej_kulturyi_budushhego_speczialista.
12. Митрофанов Д. Особенности интеллектуальной культуры студентов [Электронный ресурс] // Вестник Тамбовского университета. Серия гуманитарные науки. – 2016. – Т. 21. – Вып. 10 (162). – С. 14-18. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-intellektualnoy-kulturyi-studentov>.
13. Мурашко В. В. Організаційно-економічне регулювання використання та розвитку інтелектуального капіталу [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». – Донецьк, 2006. – 22 с.
14. Нестеров А. А., Третьякова Т. И. Интеллектуальный потенциал и формы его реализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik.samgtu.ru/uploads/series/1/24/255/2014-1-11-0001.pdf>.
15. Носова Т. I. Економічна сутність категорії «інтелектуальний потенціал» // Механізм регулювання економіки. – 2014. – № 2 [Електронний документ]. – Режим доступа: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_21/TANYA_I_NOSOVAThe_Economic_Essence_of_the_Category_of_Intellectual_Potential.pdf.
16. Особливості формування інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / К.В. Ковтуненко, Ю.В. Гугарева, Я.В. Шаповал // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 3-4 (4-5). – С. 78-83. – Режим доступа: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/n4-5.html>.
17. Посохова Н. В. Значение социального капитала // Социальный капитал современного общества. Материалы Всероссийской научной конференции. Санкт-Петербург, 25-26 октября 2012 года. – СПб.: Скифия-Принт, 2012. – С. 94-95.
18. Пушкарев Ю. В., Пушкарева Е. А. Интеллектуальная культура: ценностные факторы современного образовательно-научного развития [Электронный ресурс] // Философия образования. – 2013. – № 6 (51). – С. 67-71. – Режим доступа:

- <http://www.sibran.ru/upload/iblock/943/943f6b4e8bdb96a69673703f590f15a3.pdf>.
19. *Репина Л. П., Мягков Г. П.* Интеллектуальная культура и научные коммуникации [Электронный ресурс] / Л. П. Репина, Г. П. Мягков // Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология». – 2014. – Вып. 3. – С. 137-142. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnaya-kultura-i-nauchnye-kommunikatsii>.
 20. *Тодорова І. С., Бульченко Д. В.* Розвиток креативно-інноваційного потенціалу майбутніх менеджерів [Електронний ресурс] // Психологія і особистість. – 2017. – № 1 (11). – Режим доступу: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/5502/1/%D0%A2%D0%B E%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0% 86.%D0%A1.%20%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1 %82%D0%BE%D0%BA%20%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D 1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86% D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF %D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D 0%BB%D1%83%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83% D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD %D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2.pdf>.
 21. *Третьякова Т. И.* Интеллектуальный капитал человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vestnik.samgtu.ru/uploads/series/1/20/194/2013-3-9-0016.pdf.
 22. *Філіпцова С. В., Ковтуненко К. В.* Интеллектуальный потенциал як головний чинник формування інтелектуального капіталу [Електронний документ]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23568/1/33-227-232.pdf>.
 23. Формирование интеллектуальной культуры личности. – Режим доступа: https://studopedia.su/20_56491_formirovanie-intellektualnoy-kulturi-lichnosti.html.
 24. *Чурилова Е. Ю., Лях В. И., Феськова Е. В.* Условия развития культуры интеллектуальной деятельности студентов – будущих педагогов в учебном процессе [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 4. – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6646>.
 25. *Шуртаков К. П.* Мировоззрение и методы его формирования [Электронный ресурс]. – Казань: КГПИ, 2005. – 229 с. – Режим доступа: http://studopedia.su/20_56491_formirovanie-intellektualnoy-kulturi-lichnosti.html.

Чен Чи. *Интеллектуальный капитал в контексте интеллектуальной культуры.*

В статье рассматривается взаимосвязь и взаимозависимость понятий «интеллектуальная культура», «интеллектуальный капитал»,

«интеллектуальный потенциал». Определено, что уровень интеллектуальной культуры обуславливает уровень интеллектуального потенциала. Интеллектуальный потенциал является основой для формирования интеллектуального капитала. Предлагается рассматривать интеллектуальный потенциал, интеллектуальную культуру и интеллектуальный капитал по трем уровням - микро-, мезо-, макро-. Рассматриваются жизненные циклы указанных ключевых категорий и их детерминанты развития.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальный потенциал, интеллектуальная культура, интеллектуальные ресурсы, уровень интеллектуального потенциала, уровень интеллектуальной культуры, уровень интеллектуального капитала, факторы формирования интеллектуального капитала, факторы развития интеллектуального потенциала, компоненты и детерминанты развития интеллектуальной культуры.

Chen Chi. Intellectual capital in the context of intellectual culture.

The article deals with interrelation and interdependence of the concepts «intellectual culture», «intellectual capital», «intellectual potential». It is determined that the level of intellectual culture determines the level of intellectual potential. Intellectual potential is the basis for the formation of intellectual capital. It is proposed to consider intellectual potential, intellectual culture and intellectual capital on three levels - micro-, meso-, macro-. The life cycles of these key categories and their determinants of development are considered.

Keywords: intellectual capital, intellectual potential, intellectual culture, intellectual resources, the level of intellectual potential, the level of intellectual culture, the level of intellectual capital, the factors of intellectual capital formation, the factors of intellectual potential development, components and determinants of the development of intellectual culture.

Квашин В.

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
СТАН ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Предметом дослідження у статті є поняття «громадянське суспільство», його місце і роль у сучасному розвитку суспільства. Визначено основні умови, за якими відбувається формування та розвиток громадянського суспільства, а також відзначено взаємозалежність від взаємовідносин між владою-суспільством-громадянином. У рамках дослідження вивчався вплив і залежність стану розвитку громадянського суспільства від соціального, політичного, економічного, духовного та